

ДЖЕРЕЛА

1. Карпа І. Піца «Гімалаї». 376 с. URL : https://read-online.in.ua/read/pitsa_himalaji/1 (дата звернення: 20.01.2023).

Ірина Зайка

Наук. керівник - к. філол. н., проф. Іваницька Н. Л.

АНАЛІТИЗМ У ПРИСУДКОВИХ СТРУКТУРАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджено функціонування присудкових структур, розглянуто питання аналітизму.

Ключові слова: присудок, аналітизм, речення, члени речення.

Annotation. The article examines the functioning of predicate structures, the issue of analytics is also considered.

Keywords: predicate, analytics, sentence, members of the sentence.

У сучасному вітчизняному мовознавстві важливим є дослідження особливостей синтаксичної будови української мови, форм вираження членів речення, зокрема присудків. Разом з тим досі актуальним залишається вивчення стилістичних функцій лексичних одиниць та їхньої ролі у синтаксичній організації текстів різних стилів. Ґрунтовного дослідження потребують складні присудки, методика їх виокремлення й особливості функціонування в сучасній українській прозі, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої розвідки є схарактеризувати методику виділення та особливості функціонування складних присудків у сучасній українській прозі.

Аналітизм у присудкових структурах сучасної української літературної мови вивчали такі дослідники: В. О. Ващук, К. Г. Городенська, І. Я. Завальнюк, Н. Л. Іваницька, К. О. Косенко, Р. О. Христіанінова та ін.

Серед аналітичних структур у реченні виділяють складені іменні та складені дієслівні присудки. Так, за твердженням К. Шульжука, складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки та іменної частини. Цей присудок, зокрема його призв'язкова частина, має різноманітне морфологічне вираження. Учений виокремлює такі його

компоненти: предикативне ім'я, яке виражається за допомогою іменника, та особова форма дієслова-зв'язки [Шульжук, 2004: 77].

Вивчаючи складений іменний присудок, Т. Чубань зауважує, що до його складу входить службове слово (зв'язка) і повнозначне слово – іменник у формі певного відмінка. Так, повнозначне слово-ім'я функціонує як головний елемент складеного іменного присудка, а дієслово-зв'язка, в свою чергу, позначає граматичний час і спосіб складеного присудка. Зокрема, дієслівні зв'язки, які є показником категорій синтаксису, є повністю позбавленими лексичного значення, а також можуть надавати присудку додаткових значеннєвих відтінків. До власне зв'язок Т. Чубань відносить дієслова *бути*, *являти собою*, *становити*, які вказують на час і модальність речення та на внутрішньо-синтаксичні значення складеного іменного присудка [Чубань, 2020: 122]. Напр.: *«Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання»* [6, с. 1].

Р. Христіанінова зауважує, що основний компонент у складеному іменному присудкові може бути виражений такими частинами мови: іменником, прикметником чи навіть числівником у будь-якій відмінковій формі, окрім кличного відмінка; допоміжний елемент утворюється особово-часовими та особово-способовими формами дієслова-зв'язки, вказуючи на використання імені як присудкової функції. За характером функцій виділяють власне-зв'язки, які не мають лексичного значення і лише виражають граматичні значення присудка (*бути*, *становити*, *являти собою*) [Христіанінова, 2016: 187]: *«Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна»* (Гуцало, с. 2); *«Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти під лід»* (Гуцало, с. 3); *«Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла»* (Гуцало, с. 4); *«З вищереними зубами, з висолопленим язиком, з видертим оком, він був страшним (Гуцало, с. 4).*

Р. Христіанінова звертає увагу на те, що в іменному складеному присудку власне-зв'язка *бути* в теперішньому часі здебільшого нульова [Христіанінова, 2016: 186]: *«І сонце встає полум'яне та веселе»* (Гуцало с. 57); проте існують випадки її вживання у формі «є»: *«Ніхто не є такий терплячий, як радянська влада і її представники!»* (Матіос, с. 87); *«Вона, певно, просто не є професійним письменником, от і вся гутірка»* (Забужко, с. 44).

Виокремлюють невластиві зв'язки, у яких частково зберігається лексичне значення та модифікується семантика предиката (*ставати, робитися, виявлятися, виглядати (= здаватися), здаватися, видаватися, уявлятися, бачитися, іменуватися, зватися, називатися, лишатися, залишатися, zostаватися, слугувати, правити тощо*) [Христіанінова, 2016: 186]: «... *й від тієї застиглої туги очі здаються ще більшими, ще глибшими, ще виразнішими*» (Гуцало, с. 67).

Акцентуючи увагу на зв'язках, О. Сулима виділяє напівповнозначні зв'язки в іменному складеному присудку, які можуть вказувати на значення номінації чи представлення: *являти собою, явити, виступати, виглядати, дивитися, служити, рахуватися, доводитися, називатися, іменуватися*. Крім цього, дослідниця вказує на фазові значення, зокрема зміни стану, переходу з одного стану в інший, незмінності, стабільності ознаки: *стати, ставати, зробитися, перетворитися, прикидатися, залишитися, лишитися*. До модальних об'єктивних або модальних суб'єктивних відношень між предметом і предикативною ознакою автор залучає дієслова: *виявлятися, здаватися, здатися, уявлятися*); а на відношення, пов'язані з семантикою самосвідомості, самоназивання людини, - слова *почуватися, відчувати себе, уявити себе, усвідомлювати себе, оголосити себе, виказати себе*) [Сулима, 2013: 194] : «...але все враз стало інакшим — чи то я сама стала інакшою?..» (Забужко, с. 41); «А роман у нього тоді вийшов справді хорошиий; теплий» (Забужко, с. 45].

У полі зору вчених також перебував складений дієслівний присудок. Так, К. Шульжук кваліфікував такий тип як структуру, що містить у своєму складі допоміжне дієслово, у функції зв'язки та інфінітив.

Досліджуючи дієслівний складений присудок, Н. Іваницька підкреслює, що саме фазові дієслова, які вказують на початок, продовження і закінчення дії чи стану забезпечують творення фазової модифікації дієслівного складеного присудка. Дослідниця використовує найуживаніші фазові допоміжні дієслова: *починати, братися, заходжуватися, стати, продовжувати, закінчувати, переставати, припиняти* для характеристики фазової модифікації семантико-граматичних предикативних єдностей, в інфінітивній позиції яких використовуються автосемантичні дієслова [Іваницька, 2013: 50]: «Далі *грим починає гуркотіти й гуркотіти..*» (Гуцало, с. 21); «Інакше б той і не взявся *грати в шахи*» (Гуцало, с. 33); «Гая

обертається на зір, полохливий і пильний зір, а потім, оглядаючись, починає дрібно перебирати ногами» (Гуцало, с. 91).

Щодо фазових дієслів у складі дієслівного складеного присудка Т. Чубань зауважує, що фазові дієслова у поєднанні з інфінітивом виражають зовнішньо-синтаксичні категорії часу і способу та внутрішньосинтаксичні категорії особи (роду) і числа. Вони модифікують лексичну семантику присудка щодо початку, продовження і закінчення дії або стану. До фазових дієслів, які вказують на початок, продовження і кінець дії або стану, автор визначає такі дієслова: *починати, кінчати, продовжувати, братися, стати* та ін. Із цими дієсловами пов'язується інфінітив дієслів недоконаного виду [Чубань, 2020: 122] : *«Дядько почав гніватись: - А вам яке діло?»* (Гуцало, с. 6); *«Узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього...»* (Гуцало, с. 4); *«Потім починають повільно відчинятися двері, вже й відчинилися, та ще нікого нема...»* (Гуцало, с. 102); *«Вже пізно, котуню, ти вже доста нагулялася», — та хіба ж можна "доста нагулятися", коли світ продовжує тривати?»* (Забужко, с. 15).

У свою чергу О. Леонтєва додає, що допоміжний елемент може бути виражений й усталеними сполуками: *у змозі, не в змозі, не в силі, у стані, мати силу, мати змогу, мати можливість, мати право, мати намір, дати можливість* тощо; прислівниками: *слід, необхідно, доцільно, треба, можна, варто* тощо; менш продуктивними є субстантиви: *майстер (майстриня), митець, мастак* тощо [Леонтєва, 2018: 41]: *«Не мала сили сказати ані словечка»* (Матіос, с. 3).

Т. Чубань доповнює таку кваліфікацію, виділяючи допоміжні модальні дієслова у складеному дієслівному присудку, які функціонують як зв'язки і мають зовнішньо-синтаксичні категорії часу та способу: *могти, мусити, мати, зуміти, намагатися, зволити, сміти, хотіти* і под. [Чубань, 2020: 122]. Напр.: *«Навіть коли б хотів, він не міг би пояснити самому Господу Богу, що з ним трапилось, і через що, власне, він так познущався над жінкою»* (Матіос, с. 78); *«Матронка не могла би сказати, чому вона спочатку так довго розглядала жінку, яка вицілювала образ»* (Матіос, с. 81); *«На смерть перелякана, Матронка спочатку хотіла тікати, але, трохи постоявши, таки пішла на голос»* (Матіос, с. 94); *«...ти силкуєшся розсунути, розхитати мертво застиглу яв...»* (Забужко, с. 39); *«Я підійшла й хотіла її відитовхнути, вчепилася в бильце, — вона*

неуважно вмовкла: на це не було слів» (Забужко, с. 41); «...і це несподівано роздрочило Раду: та мусять же бути слова!» (Забужко, с. 41).

Н. Іваницька розглядає модальну модифікацію дієслівного складеного присудка у поєднанні з інфінітивом автосемантичного дієслова, яка найчастіше забезпечується через модальні дієслова: *могти, мусити, звалити, намагатися, сміти, розохотитися, умудрятися, вміти, хотіти, бажати, жадати, спитуватися* та предикативні прикметники: *повинен, здатний, схильний, ладен, радий(рад), змушений, зобов'язаний, готовий*, оскільки саме вони сприяють ефективній передавачі основних модальних ознак і у зв'язку з інфінітивом утворюють граматикалізовані семантичні єдності, які функціонують як складені присудки [Іваницька, 2013: 51]: «*Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими фасулями, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний*» (Забужко, с.23).

У свою чергу В. Ващук стверджує, що стилістична виразність дієслівного складеного присудка певною мірою залежить саме від функціональної ролі допоміжного дієслова, яке сполучається з інфінітивом. Варто зауважити, що допоміжні дієслова здебільшого метафоризуються і утворюють експресивні відтінки дії, вираженої присудком. Вони також формують у мовленні відтінки усно-розмовного, урочисто-піднесеного стилів або сприяють творенню стилістичного колориту. Дієслова ж зі значенням процесу дії, вираженої інфінітивом, утворюють великий синонімічний ряд. Серед них виділяють такі дієслова, які вказують на семантику початку дії: *взятися, внадитися, заводитись, затіяти, заходитись, кинутися, метнутися, поводитись, почати, прийнятися, пускатися, стати, хапатися* і похідні від них. Водночас автор зауважує, що дієслова *почати* і *стати* стилістично нейтральні, вони використовуються з метою вираження значення початку дії [Ващук: 2]. Напр.: «*Потім починають повільно відчинятися двері, вже й відчинилися, та ще нікого нема...*» (Гуцало, с.102).

Складений іменний присудок має двочленну структуру і складається з дієслівної зв'язки та іменної частини. Так, дієслівна зв'язка виражається особовою формою, а іменна частина може бути виражена іменником, прикметником, займенником, числівником або дієприкметником.

Складений дієслівний присудок – це присудок, в основі якого значеннєве ядро становить інфінітив дієслова, який у поєднанні з

особовими формами модальних або фазових дієслів утворює складений дієслівний присудок. Функції частин дієслівних складених присудків неоднакові: допоміжні дієслова вказують на зовнішньо- та внутрішньо-синтаксичні значення речень (способу, часу, числа, особи), тоді як інфінітивні форми дієслів забезпечують передачу семантичного змісту присудка.

У теорії дієслівних зв'язок наявний поділ їх за семантичними групами, які більшою мірою подібні у дослідженнях Н. Іваницької, О. Леонтьєвої, які віддають перевагу їхньому аналізу на формально-граматичному рівні. Такий поділ дає змогу схарактеризувати основні групи вживання допоміжних дієслів-зв'язок у складеному іменному присудку.

Лексико-семантичну основу складеного дієслівного присудка утворює інфінітив повнозначного дієслова, а допоміжний компонент характеризується особово-часовими та особово-способовими формами дієслів. Зокрема, для виокремлення складеного дієслівного присудка необхідно, щоб допоміжне дієслово та інфінітив мали однаковий часовий план і були пов'язані з підметом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващук В. Стилiстичнi особливостi дiєслiвного складеного присудка. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-6.pdf>

2. Завальнюк І. Нові явища у формально-граматичній типології присудків. *Наукові записки. Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Сер. Філологія : зб. наук. праць*. Вінниця : ВДПУ. 2011. Вип. 13. С. 31-37.

3. Іваницька Н. Семантична модифікація дієслівного складеного присудка з автосемантичними дієсловами. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2013. Вип. 17. С. 49-55. URL: <http://surl.li/flit>

4. Іваницька Н. Хрестоматія із синтаксису (наукові та науково-методичні праці). Вінниця: Вид-во ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2004. 220 с. URL: <http://surl.li/fljld>

5. Леонтьєва О. Структурно-семантичні типи іменних форм предикатів у сучасній українській мові : дисертація. 10.02.01 – українська мова. Харків. 2018.

URL:http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/11/dis_Leontieva.pdf

6. Сулима О. Зв'язковий компонент у складеному іменному присудку з основною частиною, вираженою іменниковою словоформою. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2013. Вип. 10. С. 193-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_47
7. Христіанінова Р. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць: Науковий журнал..* № 1 (5). 2016. С. 182-200. URL: <http://surl.li/flksq>
8. Чубань Т. Форми вираження присудків у сучасній українській мові (на матеріалі повісті "Чернець і князь" Юрія Хорунжого). *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13(1). С. 121-127. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2020_13\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2020_13(1)_26)
9. Шульжук К. Синтаксис української мови : [підруч.]. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Гуцало Є. Голодомор. URL: http://ukrlit.org/hutsalo_yevhen_pylypovych/holodomor
2. Гуцало Є. Лось URL: http://ukrlit.org/hutsalo_yevhen_pylypovych/los
3. Забужко Є. Інопланетянка. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15282>
4. Матіос М. Солодка Даруся. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15283>

Євгеній Куценський
Наук. керівник – доц. Богатько В.В.

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНІ ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У МОВІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто утворення okazіonalіzmів залежно від екстралінгвальних (зовнішніх) та інтралінгвальних (внутрішніх) чинників, а також характер системних відношень між okazіonalьними утвореннями як мовленнєвими явищами. Серед екстралінгвальних чинників, що впливають на розвиток